

Experiențe privind restaurarea evantaielor textile sensibile la apă

Andrea Várfalvi

Evantaiul ca instrument de facilitare a mișcării aerului¹ era cunoscut încă din antichitate în toată lumea. Ca accesoriu vestimentar în Europa și-a atins apogeul în sec. XVIII–XIX. În această perioadă este ornamentul ținutei doamnelor elegante dar poartă și înțelesuri simbolice în limbajul dragostei.²

Din punct de vedere al formei și al materialelor, evantaiul prezintă multe variațiuni. Din punct de vedere structural poate consta dintr-un element plan cu un mâner (evantai plan), din spițe pliabile (evantai cu spițe)³ sau din spițe acoperite cu unul sau mai multe materiale plane.⁴ Mânerul rigid și spițele pot fi confecționate din material organic sau anorganic, iar materialul plan poate fi piele, hârtie, pergament sau textil.

Restaurarea evantaielor textile întâmpină multe dificultăți din cauza materialelor componente sensibile la apă. Studiul prezintă compoziția, cauzele și formele de manifestare a degradărilor, respectiv posibilitățile și limitele conservării evantaielor textile cu spițe pliabile din sec. XIX–XX. Concluziile prezentate se bazează pe experiența proprie a autoarei, respectiv pe cazurile întâmpinate în anii precedenți în practica de predare.⁵

Structura evantaielor textile pliabile

Baza evantaielor textile pliabile o constituie spițele rigide. În general spițele alungite se îngustează spre capătul acoperit de material, dar există și exemple, când tocmai invers, baza este mai îngustă și spițele se lărgesc către exterior. Prima și ultima spiță, așa-numitele spițe de încheiere, de obicei se confecționează din același material, pe când spițele intermediare pot fi compuse din materiale de bază diferite.⁶ Un astfel de exemplu este acel tip, la care spițele intermediare în partea inferioară sunt realizate din fildeș sculptat, iar partea superioară de sub celălalt material este realizată din lemn învelit în hârtie. Spițele de încheiere sunt ornamentate pe toată suprafața lor, iar la spițele inter-

mediare ornamentul se limitează de obicei doar la zona de la nivelul celuilalt material. Ornamentul se realizează în tehnicile adecvate diferitelor materiale de bază prin sculptare, strunjire, băițuire, lăcuire, pictare, aurire sau argintire cu foițe, respectiv prin intarsie sau inserare de elemente metalice, pietre semiprețioase. La realizarea evantaielor, mai întâi sunt asamblate spițele aduse la forma dorită și ornate, ele fiind fixate la bază cu un nit sau șurub.⁷ Elementul în formă de U de sub nitul de prindere,⁸ servește la suspendarea sau la broșarea obiectului.

Materialul plan de deasupra spițelor, așa-numita față a evantaiului se poate realiza dintr-unul sau mai multe materiale textile cusute între ele. Textilele pot fi confecționate din materiale diferite, obținute prin tehnici diferite.⁹ Textilele croite la formă și pliate se fixează de spițe prin lipire¹⁰ și/sau coasere. În cazul din urmă, firele sunt trecute prin găuri. Materialul textil poate fi apretat,¹¹ textila devenind astfel mai rigidă, conferindu-i o ținută mai bună. Pentru decorarea stofelor sunt multe posibilități. La dantele modelul suprafeței este gata format de la confecționare.¹² Aspectul țesăturilor poate fi îmbogățit prin pictare,¹³ imprimare,¹⁴ brodare, prin aplicarea paietelor, mărgelilor, a penelor sau a florilor artificiale, respectiv prin combinarea acestora. Ornarea textilei poate avea loc atât înainte cât și după montarea pe spițe.

În cazul în care sub materialul de față și spițe există încă un material textil, decorarea textilei are loc după montarea pe spițe. Astfel firele de fixare pătrund prin ambele textile, fixând cele două straturi între ele, respectiv spițele între cele două textile, formând astfel un plan dublu.¹⁵

Versoul, adică zona de sub spițe poate fi decorat sau nedecorat.¹⁶ De multe ori, această textilă de dublare dispa-

¹ Mișcarea aerului servește la răcorire și la alungarea insectelor.

² Începând din sec. al XIX-lea limbajul de semne al dragostei era foarte strict reglementat de codul etic, Mehner 2000

³ Așa-numitele evantaie „brisé”.

⁴ Așa-numitele evantaie „folding”.

⁵ Au avut loc restaurări de evantaie în cadrul predării la Universitatea de Arte a Ungariei și în cadrul Cursurilor de Formare pentru Asistenți în Conservare a Bunurilor Culturale organizate de Muzeul Național al Ungariei.

⁶ Materialul de bază al spițelor poate fi bambus, lemn, metal, os, piele, scoică, carapace de țestoase, chitină, celuloid.

⁷ Nitul se confecționează de obicei din metal sau os, iar șurubul din metal.

⁸ Materialele folosite la confecționarea mânerului sunt: lemn, metal (în mare parte cupru) sau os.

⁹ Printre materiale se numără bumbacul, mătasea și materialele sintetice. Textilele se pot confecționa prin țesere de tip pânză sau atlas, sau prin croșetare.

¹⁰ La lipirea fundalului se folosește în primul rând amidon și clei.

¹¹ Apretul este preparat în general din amidon.

¹² Dantela poate fi realizată manual (cusut, croșetat sau cu ciocănele) sau cu mașina (dantele realizate mecanic, tul)

¹³ Majoritar acuarelă, guașă sau tempera.

¹⁴ Gravură, litografie.

¹⁵ În acest caz materialele fundalului sunt de obicei mătăsuri de același tip: subțiri, transparente, cu o țesere ușoară de tip pânză.

¹⁶ Versoul este de obicei bumbac sau mătase, cu legătură tip pânză, ornamentat prin pictare.

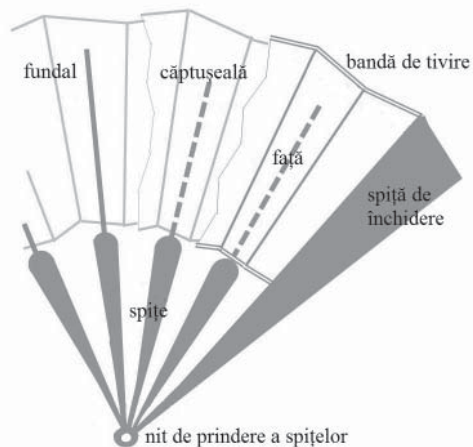

Fig. 1. Structura evantaiului pliabil compus din mai multe straturi.

re în urma uzurii, prezența ei fiind dovedită doar de câteva fragmente păstrate local.

Putem întâlni și exemple, când între față și verso se inserează încă un strat. Această căptușeală de hârtie pliata conferă rigiditate, o ținută mai bună evantaiului.

Straturile textile și hârtia sunt fixate între ele cu benzi înguste de tivire¹⁷ lipite la baza și la marginea superioară a obiectului (fig. 1). Benzile de hârtie sunt de multe ori pictate în aur sau argint. Evantaiile cu un singur strat sunt de multe ori netivite. De mânerul evantaiilor sunt deseori fixate panglici,¹⁸ șnururi, acestea din urmă terminându-se uneori în ciucuri.¹⁹

Cauzele degradărilor

Degradările evantaiilor pot fi provocate și de combinarea diferitelor materiale de bază, unul dintre ele provocând descompunerea celuilalt component. Astfel, de exemplu apretura aplicată textilelor subțiri, uneori translucide ce formează planul evantaiului, poate deveni acidă de-a lungul timpului, fragilizând materialul textil. Căptușeala de hârtie de calitate slabă²⁰ dintre straturile textile se brunifică în urma îmbătrânirii, își pierde rolul de rigidizare, deteriorează straturile textile învecinate. Coroziunea ornamentelor metalice poate păta atât textilele, cât și spițele.

Evantaiile se deteriorează inevitabil și prin uzura lor. În urma mișcării continue, diferitele materiale sunt expuse în continuu degradărilor fizice. Dacă spițele subțiri, rigide se rup, pot rupe textilele fixate de ele, firele folosite la fixarea ornamentelor, respectiv straturile de hârtie, provocând pierderi de material. În urma închiderii și deschiderii

evantaiului, atât hârtia cât și textilele slăbesc în zonele plierii, se rup sau se formează cracluri în straturile picturale.

Asemănător altor obiecte de uz, și evantaiile au fost deseori reparate. Din păcate de multe ori aceste intervenții au provocat alte daune prin materialele sau metodele neadecvate. Firele de coasere a rupturilor fiind prea groase, pe lângă efectul estetic nefavorabil, pot deteriora și fizic materialul prin găurile produse de acul folosit, prea gros. Adezivii sintetici folosiți la reparații cu timpul devin insolubili, se brunifică, se rigidizează, fragilizând suportul organic.²¹ La benzile adezive gen Scotch, mult preferate în zilele noastre, prin evaporarea solvenților, liantul se fixează adânc în suportul textil sau de hârtie, lăsând în urmă pete maronii greu solubile, ce nu pot fi îndepărtate.

Evantaiile protejate, păstrate cu acest scop în poziție închisă, se deteriorează și ele datorită tensiunilor ce se manifestă în zona muchiiilor.

Pe lângă procesele mai sus menționate, diferite animale (viermi, insecte, rozătoare) și microorganisme, respectiv condițiile de mediu nefavorabile (temperatură, umiditate, lumină vizibilă și raze UV) pot și ele provoca descompunerea evantaiilor.

Scopul restaurării

Scopul restaurării evantaiilor este în primul rând acela de a *consolida static/structural* obiectul slăbit, care în același timp contribuie și la *îmbunătățirea aspectului estetic* al obiectului. Pe lângă înlăturarea intervențiilor anterioare neadecvate, poate fi necesară și îndepărtarea unor materiale de bază ce provoacă deteriorări, dacă acestea nu poartă informații istorice sau de istoria tehnicii de confecționare și executarea intervenției de îndepărtare nu prezintă riscul unor noi deteriorări. Pe lângă acestea, un alt scop este îndepărtarea produșilor de îmbătrânire și *stabilizarea chimică* a elementelor cu pH modificat. În decursul lucrărilor, un scop important reprezintă *prevenția* (conservarea preventivă), prevenirea unor noi deteriorări, asigurarea condițiilor de mediu și de păstrare adecvate.²²

Investigații

Asemănător altor bunuri culturale, și în cazul evantaiilor intervențiile trebuie precedate de *investigații privind materialele componente și tehnica de confecționare*. *Identificarea* materialelor componente, a ornamentelor, apreturilor, adezivilor, respectiv determinarea gradului de degradare, a pH-ului, diferitele *teste de solubilizare* și *probele de curățire*, toate contribuie la realizarea proiectului de restaurare și la alegerea materialelor și metodelor de restaurare adecvate. În nenumărate cazuri nu se pot realiza investigații pentru determinarea exactă a materialelor componente, în aceste cazuri probele de solubilizare ajută la alegerea intervențiilor de restaurare adecvate.

¹⁷ Benzile de tivire pot fi din hârtie sau textile (țesute sau croșetate). Lipirea lor se efectuează de obicei cu același adeziv cu care se lipiște fundalul de spițe.

¹⁸ Panglicile pot fi din mătase, bumbac, sau materiale sintetice, cu diferite tipuri de țesere.

¹⁹ Ciucurii de mătase, bumbac sau material sintetic de la capetele șnururilor pot fi cu sau fără miez de lemn.

²⁰ Începând cu secolul al XIX-lea hârtiile sunt de obicei acide din cauza tehnologiei de execuție.

²¹ Várfalvi 1999.

²² Magen 2010, p. 105.

Restaurare

Curățire – desprindere

În cazul textilelor, îndepărtarea murdăriei superficiale se poate realiza prin *curățiri uscate*, cu microaspiratorul printr-o sită sintetică densă. Sita previne deteriorarea ornamentelor slăbite, slab fixate. În cazul lemnului și al hârtiei, curățirile mecanice se pot realiza cu burete de latex, radieră de vinil moale sau cu praf de radieră fără conținut de sulf.

Curățirea *umedă* a diferitelor componente ale evantaiului poate avea loc doar separat, în stare desfăcută, datorită sensibilității diferite la apă. Tratamentele apoase sunt necesare, pentru că apa, pe lângă efectul său de îndepărtare a murdăriei și de îmbunătățire a pH-ului, are și efect de emoliere. Ca rezultat al acestuia din urmă, zonele șifonate se pot netezi și se pot readuce la forma adecvată. După spălare, reșezarea firelor textile pe sensul fibrelor și presarea hârtiei se face în stare umedă și necesită o suprafață plană. Însă prezența spițelor rigide și spațialitatea acestora îngreunează efectuarea acestor operațiuni, ele pot provoca chiar noi deteriorări. Trebuie de asemenea avut în vedere că spițele confecționate din lemn, scoică, os sau chitină, în urma tratamentelor apoase se pot deforma. De aceea este necesară desprinderea planului textil de pe spițe.

Înainte de desprindere este foarte important să documentăm prin desene și fotografii poziția materialelor ce urmează a fi desprinse și poziția spițelor, care ulterior vor ajuta la reasamblarea elementelor conservate. Pe desen trebuie marcate exact punctele de fixare.

Scopul primului pas al desprinderii este *înlăturarea urmelor intervențiilor anterioare neadecvate*. Firele cu care s-au cusut rupturile se pot îndepărta mecanic, cu foarfecă și pensetă. Dacă fixarea s-a realizat cu adeziv, mai întâi trebuie încercată îndepărtarea acestuia în stare uscată. Dacă metoda mecanică nu dă rezultate, adezivul se poate dilua, se poate dizolva cu ajutorul unui tampon de vată umezit (*foto. 1*), prin comprese locale sau prin direcționarea furtunului de la umidificatorul cu ultrasunete pe zona respectivă (*foto 2*). La îndepărtarea adezivilor sintetici se pot încerca solvenți organici, dar trebuie ținut cont de faptul că acestea pot deteriora textilele.²³ Dacă adezivul îmbătrânit s-a întărit în așa măsură încât s-a desprins de pe suport, trebuie înlăturate doar rămășițele acestuia.

Următorul pas este desprinderea de pe spițe a tivurilor de la bază și de la marginea exterioară a evantaiului, care de obicei sunt mult deteriorate, rupte și detașarea materialelor plane. Firele de cusătură și adezivii se pot îndepărta prin metodele descrise mai sus, marcând punctele de fixare pe țesături cu ață albă, iar pe hârtie cu creionul. Sunt cazuri când benzile textile de tivire nu se pot desprinde de pe suport fără deteriorarea celui din urmă, astfel cele două elemente componente vor fi conservate împreună.

²³ La îndepărtarea adezivilor sintetici ai evantailor de hârtie se folosește des acetona, care duce la uscarea excesivă a textilelor. Reyes-Barrera-Cumming 2012.

După desprinderea materialului plan de spițe, trebuie decisă măsura în care se dorește continuarea desprinderii, având în vedere că este de preferat păstrarea a cât mai multor urme ale tehnicii de confecționare originale. De exemplu în cazul feței croite din mai multe bucăți, nu este necesară desprinderea textilelor de diferite tipuri. Planul evantailor este de multe ori compus dintr-o mătase cu țesere tip pânză în combinație cu dantelă, a căror curățire apoasă se poate realiza împreună, fără deteriorarea lor. Conservarea spițelor se poate realiza de asemenea, în general, în starea lor inițială, fiind prinse între ele. Când vătămarea se află într-o zonă unde nu se poate interveni fără desfacere, este necesară îndepărtarea nitului de prindere. În cazul în care nitul are la ambele capete bumbi sferici, îndepărtarea acestora se poate realiza doar prin tăierea uneia dintre capete.

Este foarte important ca după desprindere să realizăm tiparul evantaiului așezat în plan. Desenul ajută rearanjarea pe formă a evantaiului după tratamentele umede, astfel se pot evita deformările și schimbările în dimensiune.

Dacă nu este posibilă desfacerea din cauza ornamentelor care fixează între ele cele două straturi textile (ex. broderii sau cusături ce fixează paietele), trebuie renunțat la tratamentele cu apă. Tot așa nu se pot realiza netezirea și nici redarea formei.²⁴

Curățirea umedă a materialelor fibroase se poate realiza prin imersare, cu adaos de substanță tensioactivă²⁵ dacă este necesar. În cazul stofelor această operațiune se realizează pe tiparul desenat anterior pentru o potrivire exactă. Este eficientă realizarea unei căzi de mărimea evantaiului, căptușit cu folie de polietilenă, baza căreia o poate constitui tiparul așezat pe o placă de polistiren, iar cele patru laturi fiind formate din plăci înguste de polistiren, dintre care una se poate îndepărta în timpul clătirilor. La această metodă nu este necesară scoaterea textilelor din cadă pentru *redarea formei* sau mânuirea lor în stare udă, când acestea au o tendință accentuată de deformare.²⁶ Aranjarea textilelor pe direcția fibrelor se poate realiza fie fixând cu ace (*foto 3*) fie presând cu plăci de sticlă (*foto 4*). Experiențele au dovedit că în cazul în care dantela nu a fost fixată pe structură imediat după tratamentele umede și uscare, ea poate scădea în dimensiune după câteva săptămâni.²⁷ După o nouă umezire ea se poate modela din nou, însă dacă textila rămâne fixată până la reasamblare, modificarea dimensională se poate evita.

Pe țesături pot fi elemente sensibile la apă care exclud tratamentele prin imersare. Asemenea cazuri reprezintă *apreturile* care se folosesc cu scopul de a conferi o ținută mai rigidă textilelor. În contact cu apa acestea se înmoaie și devin lipicioase. De asemenea, la umezire se pot solubiliza, dilata sau pot „sângera” *ornamentele: straturile de*

²⁴ Várfalvi 1996.

²⁵ Substanțele tensioactive folosite în restaurarea textilelor pot fi neionice (ex. Genapol UD 080) sau anionice (ex. Hostapon T).

²⁶ În caz contrar, la mânuirea evantailor textile slăbite se recomandă folosirea unui suport de tul sintetic.

²⁷ Nagy 2015.

*culoare, paietele de gelatină*²⁸, *firele ce fixează paietele și mărgelile*, respectiv *firele de brodat* vopsite cu coloranți nerezistenți la apă.

Dar și în cazul evantaielor cu elemente sensibile la apă se poate ivi necesitatea curățirii, a îmbunătățirii pH-ului prin înlăturarea produșilor de descompunere, respectiv pentru netezirea șifonărilor. Aceasta din urmă nu este necesară doar din punct de vedere estetic, ci și cu scopul realizării conservării prin coasere.

Firele de brodat „sângerânde” nu se pot trata umed fără deteriorarea lor. Însă avantajele apretate, pictate sau ornate cu paiete de gelatină se pot curăța eficient prin tamponare, între straturi de vată de hârtie. În cursul operațiunilor umede trebuie ocolite părțile sensibile la apă. Este de folos amenajarea suprafeței de lucru în așa fel încât tiparul să se așeze sub textilă, ca și în cazul imersărilor. Nu se pot folosi substanțe tensioactive pe lângă apa moale, întrucât tamponarea nu permite o clătire temeinică pentru îndepărtarea eficientă a detergentilor. În urma umezirilor neuniforme, textilele se pot întinde cu ușurință, pierzându-și forma. De aceea se propune ca în loc de a umezi toată suprafața prin tamponare, mai degrabă să se avanseze pe tranșe, acordând mare atenție schimbării frecvente a vatei de hârtie murdare și absorbirii rapide a umezelii. Utilizarea alcoolurilor poate avea mai multe avantaje în cursul curățirilor umede. Pe de o parte pot ajuta îndepărtarea adezivilor și murdăriei insolubile în apă. Pe de altă parte, scăzând concentrația apei, scad nivelul descompunerii hidrolitice a textilelor acidificate, respectiv solubilizarea elementelor sensibile la apă. Dar datorită efectului lor sicativ, ele se pot folosi doar în soluții apoase.²⁹

Umidificare, umezire

În cazul în care apretul textilelor sau stratul pictural se înmoaie, devine lipicios și se lipește de suprafața de lucru, nepermițând schimbarea vatei de hârtie, trebuie renunțat la curățire. În aceste cazuri se va urmări doar emolierarea, netezirea suprafețelor șifonate prin umidificare. Alegerea suprafeței de lucru va depinde de calitățile de aderență a materialului de apretare. Poate fi placă de polistiren învelită cu folie de polietilenă sau polipropilenă, hârtie siliconată, coală subțire de poliester, eventual coală de pâslă de poliester netezită (așa-numită pânză neșesută).³⁰ Experiențele au arătat că aceasta din urmă aderă cel mai puțin și nu se întinde în urma umezirii.³¹ Aparatul de umidificare cu ultrasunete folosit atât local cât și pe toată suprafața, provoacă întinderi, deformări. Umezirea se poate realiza cu benzi de hârtie de filtru umezite cu apă, avansând pe segmente. După îndepărtarea benzilor de hârtie, fixarea de suprafața de lucru a obiectului cu ace sau prin presare trebuie realizată imediat, pe baza tiparului desenat anterior.

²⁸ Pot fi întâlnite des paiete de gelatină învelite în argint sau alpaca imitând ornamentele metalice.

²⁹ În soluții apoase concentrația lor nu poate depăși 50%.

³⁰ Ex. Bondina.

³¹ Perger 2015.

Se poate întâmpla ca redarea formei să nu reușească perfect, făcând necesară o nouă umezire. În aceste cazuri se pot folosi eficient membranele semipermeabile,³² chiar și dacă textilele s-au întins sau s-au deformat puțin în urma tratamentelor anterioare.

În cazul hârtiilor, după curățirile umede prin imersare, stabilizarea chimică se obține prin dezacidifiere, neutralizare și adaos de material tampon bazic,³³ iar netezirea se realizează prin presare. Dacă hârtia de căptușeală ce conferă rigiditate evantaiului este de calitate slabă, acidă³⁴ și nu poartă informații istorice (*foto 5*), se propune înlocuirea acesteia pentru a evita efectele sale deteriorante. Dacă materialele textile de pe o parte și cealaltă a hârtiei necesită dublare, odată cu numărul straturilor se mărește și grosimea evantaiului. De aceea se propune ca în acest caz la înlocuirea hârtiei de căptușeală să se folosească o hârtie mai subțire față de original, cu gramaj mai mic. Astfel evantaiul nu-și va pierde aspectul delicat, vaporos.³⁵

În cazul elementelor de lemn, os, chitină sau scoică, sensibile la apă, curățirile umede superficiale se pot face cu ajutorul tampoanelor de vată umezite. Deformarea se poate evita dacă curățirea umedă reținută este urmată de uscarea imediată prin ștergere. Elementele metalice precum paietele de metal, mânerul și nitul de prindere se pot degresa cu solvenți organici.³⁶

Spițele deformate se pot readuce la formă printr-o umezire ușoară și presare³⁷ între benzi de carton lipite pe hârtie.

Conservarea prin coasere

Consolidarea textilelor cu lipsuri de material sau rupte se poate realiza prin aplicarea unui strat de susținere / dublare dintr-un material de suport, ce armonizează cu originalul, fixat cu fire de mătase vopsite în nuanța potrivită. Prin lipirea temporară de suprafața de lucru a textilei de completare se poate evita deplasarea acesteia în timpul conservării. Dacă materialul original slăbit este transparent, de culoare deschisă și consolidarea ei se realizează pe un suport de sticlă, firele de coasere de asemenea deschise la culoare se pot vedea mai bine prin așezarea sub sticlă a unui carton de culoare închisă. Conservarea prin coasere a evantaielor diferă de practicile obișnuite în cazul restaurării tradiționale a textilelor. Firele menite să fixeze între ele starturile textile, sunt așezate de obicei pe segmente și urmăresc direcția fibrelor țesăturii deteriorate. În cazul evantaielor, însă, textilele de dublare trebuie cusute într-o linie continuă pe raza dintre baza și linia exterioară a evantaiului, în imediata vecinătate a liniilor de pliere slăbite, paralel cu acestea. Astfel se poate evita unduirea textilelor. În cazul restaurării textilelor, în

³² Goretex, Sympatex.

³³ Cu hidroxid de calciu.

³⁴ Conține componenți acizi precum lignină, pulbere de lemn.

³⁵ Kiss 2012.

³⁶ Alcooluri, benzină.

³⁷ Darabos 2007. p. 67.

general, fixarea marginilor rupturilor prin cusături cuprinzătoare se face tot conform direcției firelor, perpendicular pe firele rupte. În cazul evantaielor, rupturile nu urmăresc direcția firelor, ele se produc pe liniile de pliure. De aceea coaserea marginilor rupturii nu se va face perpendicular pe margini ci paralel cu direcția firelor, astfel cusătura se mulează „aproape invizibil” în structura țesăturii (*foto 6*). În cazul în care nu este posibilă desprinderea evantaiului dublu, dar consolidarea este necesară, textila de dublare se va așeza sub cele două straturi. Paietele slăbite, căzute, se fixează cu ajutorul unei rame de cusut, cu fire de mătase, cusătura trecând pe ambele fețe.

Uneori în cursul lucrărilor de restaurare la unele ornamente care mai înainte păreau stabile, slăbește legătura, se desprind de suport, astfel intervențiile de restaurare vor dura mai mult față de timpul estimat. Dacă țesătura este foarte slăbită, fragilizată, cu lipsuri, consolidarea poate fi urmată de învelirea cu mătase transparentă (kreplin).³⁸ Textila se poate consolida și prin fixarea între două straturi de mătase³⁹ în funcție de materialul evantaiului. Consolidarea prin coasere a dantelelor deteriorate, cu pierderi de material se poate realiza prin croșetare sau prin fixarea pe mătase. O dantelă neagră dublată cu mătase de aceeași culoare se contopește în fundal, își pierde caracterul, însă aplicarea unui strat de mătase în culoare naturală va menține caracterul aerisit al dantelei.⁴⁰ Dacă suprafața este croită din mai multe tipuri de textile, dintre care doar una este deteriorată, nu este necesară conservarea prin coasere a întregii suprafețe, ci doar a zonelor cu probleme.⁴¹ Marginea textilei originale și marginile textilelor de restaurare se pot finisa prin tivire cu aplicarea cusăturii de festonare sau cusătură oblică. În cazul dantelelor trebuie avut grijă ca tivirea mătăsii de susținere să fie atât de îngustă, încât să nu se vadă în zona traforată a dantelei (*foto 7*). Dacă tivul original este dintr-o dantelă care se consolidează împreună cu materialul de bază, fără descoasere, iar mătasea de susținere se îndoaie către fața materialului, între țesătura de bază și banda textilă, se poate evita destrămarea materialului de consolidare.⁴²

Consolidarea prin dublare servește și drept completare a lipsurilor, completarea broderiilor și a paietelor este indicată doar din punct de vedere static.

Dacă versoul evantaiului este foarte deteriorat, fragilizat, pulverulent, și în același timp fără caracter, nepurtând informații istorice sau legate de tehnica confecționării, poate fi indicată schimbarea acestuia cu o țesătură de același tip, culoare și grosime. În astfel de cazuri, după o documentare temeinică, textila originală se va păstra în aceeași cutie cu evantaiul.

Lipirea

Lipirea și completarea spițelor vătămate, rupte nu se poate neglija din punct de vedere al staticii. Lipirea spițelor intermediare foarte subțiri, traforate, sculptate trebuie efectuată cu multă grijă pentru a evita noi deteriorări. Lipirea marginilor rupturilor nu asigură întotdeauna stabilitatea necesară, de aceea este necesară consolidarea prin dublare (*foto 8*), uneori prin învelirea cu hârtie japoneză (*foto 9*). Alegerea adezivului depinde de materialul de bază al spițelor.⁴³

Pe lângă relipirea elementelor decorative desprinse de pe spițe, nu este neapărat nevoie și de completarea acestora.

Reasamblarea

Reasamblarea elementelor conservate ale evantaiului trebuie realizată în tehnica originală. Dacă structura trebuia desfăcută cu scopul restaurării, reasamblarea se va face cu nitul vechi conservat sau cu unul nou de înlocuire. Fixarea materialului plan al evantaiului pe spițe se poate realiza prin coasere și/sau lipire. La alegerea adezivului ne sunt de ajutor rezultatele investigațiilor. Adezivul ales trebuie să fie reversibil, solubil și după îmbătrânire. Pe lângă puterea de lipire, un criteriu important este conținutul cât mai redus de umezeală pentru a evita formarea petelor pe țesătură. Cleiul rămâne solubil și după îmbătrânire, amidonul doar se înmoaie în contact cu apa. Acesta din urmă, în combinație cu soluție apoasă de metil-celuloză devine solubil în apă.⁴⁴ Cu adezivul ales se propune realizarea unor probe pe suprafața de sticlă, pentru obținerea unei pelicule subțiri și dense.

În cazul evantaielor cu un singur plan-față, asamblarea începe cu fixarea cu ace a structurii pe o placă de polistiren învelită cu folie de polietilenă, bazându-ne pe tiparul pregătit în prealabil. Lipirea se poate efectua avansând pe tranșe, aplicând adezivul pe fiecare spiță pe rând, una câte una, folosind hârtie sugativă și greutăți pentru presare. Sugativa absoarbe umezeala în exces, ajutând legarea adezivului și prevenind vălurirea textilei. Dacă evantaiul a fost tivit cu o bandă, fixarea benzii originale conservate sau a uneia noi de înlocuire va încheia pașii reasamblării.

În cazul evantaielor cu mai multe straturi, după lipirea feței urmează fixarea versoului. Dacă obiectul este întărit și cu căptușeală de hârtie, mai întâi se vor fixa între ele fața și căptușeala (*foto 10*), urmată de lipirea pe spițe (*foto 11*), apoi montarea versoului (*foto 12*). Ultimul pas fiind fixarea straturilor conservate cu panglica de tivire.

³⁸ Kreplin-ul este o mătase cu textură ușoară, cu țesere tip pânză. Várfalvi 1994.

³⁹ Egervári 2000. p. 206.

⁴⁰ Pápay 2015.

⁴¹ Nausch 2015.

⁴² Ördög 2013.

⁴³ În cazul spițelor de lemn se pot folosi eficient cleiurile, acetatul de polivinil, metilceluloza, la os rășinile epoxidice și adezivii pe bază de cianoacrilat.

⁴⁴ Amestecul de amidon și metilceluloză asigură gradul de solubilitate necesară în apă. Amidonul de orez conține mai puțină apă decât amidonul de făină, de aceea utilizarea acestuia este mai avantajoasă.

Reasamblarea trebuie efectuată cu multă atenție, întrucât greutatea cu care se presează spițele tridimensionale reprezintă un factor de risc (foto 13).

Conservare preventivă

Deteriorarea bunurilor culturale restaurate (foto 14–19) se poate preveni prin depozitarea și expunerea lor în condiții adecvate. Multe evantaie au fost prevăzute și cu cutii în care se puteau depozita în stare închisă. De multe ori proprietarii ar dori să le păstreze în continuare în acestea și după restaurare.⁴⁵ În anii 2000, Museum of Fine Arts din Boston și-a propus un proiect de conservare prin care s-a urmărit modernizarea condițiilor de depozitare a costumelor și a accesoriilor vestimentare (printre care și evantaie), prin elaborarea unor dispozitive de păstrare speciale. În muzeu evantaiele se păstrează atât în stare închisă, cât și în stare deschisă.⁴⁶ Cu toate dezavantajele păstrării în stare închisă, amintite mai sus, trebuie menționat că și starea deschisă prezintă dezavantajul că spițele plutinde tensionează evantaiul prin poziția lor în spațiu. Însă acest dezavantaj poate fi contracarat prin sprijinirea evantaiului pe un suport de carton neacid care se poate adânci într-o cutie de păstrare neacidă sau în versiune mobilă (foto 20–21).⁴⁷

La mânăuire trebuie avut grijă de fixarea obiectului și a suportului în cutie.

La expunerea evantaielor se preferă de obicei un suport de plexiglas sau carton neacid puțin înclinat, care le evidențiază finețea și suplețea.⁴⁸

BIBLIOGRAFIE

- BRENNER R. (2005): 18. századi festett papírlegyező restaurálása. Diplomamunka. Magyar Képzőművészeti Egyetem (*Restaurarea unui evantai de hârtie din sec. al XVII-lea. Lucrare de licență*. Universitatea de Arte a Ungariei)
- BRIGHT, S. (2011): Investigating effective support mounts for fans during display by exploring new technologies In: EGG 2011. Itinéraires 2. <https://ceroart.revues.org/2546> (20. 03. 2017.).
- EGERVÁRI M. (2000): Négy textilborítású legyező restaurálása a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből (*Restaurarea a patru evantaie învelite în textile din colecția Muzeului Laczkó Dezső*). In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 21. Veszprém. pp. 205–219.
- DARABOS E. (2007): 18. századi festett pergamen-papír legyező restaurálása. Diplomamunka, Magyar Képzőművészeti Egyetem (*Restaurarea unui evantai de pergament-hârtie din secolul al XVIII-lea. 18. századi festett pergamen-papír legyező restaurálása. Lucrare de licență*, Universitatea de Arte a Ungariei).

⁴⁵ Gregory 2012. p. 44.

⁴⁶ http://www.mfa.org/collections/conservation/feature_costumeaccessories_fansandhandscreens_open (05. 05. 2017.)

⁴⁷ Manson 1986. pp. 33–38., Hermans 1992. p. 44., Bright 2011.

⁴⁸ Korbel 2016. pp. 63–66.

DIDEROT, M. – D'ALAMBERT, M. (1765): Encyclopedie, on dictionnaire raisonné des sciences des arts et des métiers, Tome sixieme pp. 128–129.

FARAGÓ SZ. (2007): 19. századi festett, tollas csipkével díszített legyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai pictat, cu ornamente de pene și dantelă din sec. al XIX-lea. Lucrare de licență*, Universitatea de Arte a Ungariei).

GREGORY J. (2012): The Conservation of a Double-Sided Cantonese Folding Fan, c. 1840. MA Conservation, Camberwell College, University of the Arts London. pp. 1–93. <http://www.solocollective.co.uk/jillian/ma-major-project.pdf>

HERMANS J. (1992): Fans on skin: their conservation and storage. The ICOM Comitee for Conservation Lethercraft and Related Objects interim symposium at the Victoria & Albert Museum. London pp. 42–44.

K. JUHÁSZ A. (2009): 19. századi legyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai din sec. al XIX-lea. Lucrare de licență*, Universitatea de Arte a Ungariei).

KISS E. (2012): 19. századi legyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Műtárgyvédelmi Asszisztens Tanfolyam, Magyar Nemzeti Múzeum (*Restaurarea unui evantai din sec. al XIX-lea. Lucrare de examen în cadrul Cursurilor de Formare pentru Asistenți în Conservarea Bunurilor Culturale*, Muzeul Național al Ungariei).

KORBEL B. (2016): Fans on Display Mounting on Perspex® and Museum Board. In: Journal of Paper Conservation 17. Nr. 2. pp. 63–66.

Legújabb és legteljesebb legyező-, bélyeg-, kesztyű-, zsebkendő- és szinnyelv (*Cea mai nouă și mai completă culegere de semne ale limbajelor de evantaie, timbre, mănuși, batiste și culori*). Mehner Vilmos kiadása alapján szerk. ZURUBAY Attila. Pallas Stúdió, Budapest, 2000.

MANSON H (1986): Design and Construction of a Support for a Folding fan. In: AIC Book and Paper Group Annual 5. pp. 33–38.

MAGEN M (2010): Conservation of a precious nineteenth-century fan. In: Conservation and the Eastern Mediterranean: Contributions to the 2010 IIC Congress, Istanbul. pp. 103–107.

MAROS D. (2002): Bájos semmiségek (*Nimicuri pline de duioșie*). Editura Balassi Kiadó – Muzeul Artelor Industriale, Budapest. 138. pp.

NAGY H. (2015): Egy 19. századi csipke legyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai de dantelă din sec. al XIX-lea. Lucrare de licență*, Universitatea de Arte a Ungariei).

NAUSCH E.: (2015): Festett betéttel ellátott csipkelegyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem (*Restaurarea unui evantai de dantelă cu un montaj pictat. Lucrare de licență*, Universitatea de Arte a Ungariei).

- ÖRDÖG E. (2013): Egy 20. századi flitteres selyemlegyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai de mătase cu paiete din sec. XX. Lucrare de licență, Universitatea de Arte a Ungariei*).
- PÁPAY K. (2015): Egy 19–20. századi csipkelegyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai de dantelă din sec. XIX-XX. Lucrare de licență, Universitatea de Arte a Ungariei*).
- PERGER A. (2015): 19. századi festett legyező restaurálása. Vizsgadolgozat, Magyar Képzőművészeti Egyetem. (*Restaurarea unui evantai pictat din sec. al XIX-lea Lucrare de licență, Universitatea de Arte a Ungariei*).
- REYES M. A. – BARRERA E. L. – CUMMING A. L. (2012): Revitalizing a Collection of Hand Fans. Student poster IIC Vienna Congress 2012.
- VÁRFALVI A. (1994): Blaha Lujza legyezőjének restaurálása. Dokumentáció, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (*Restaurarea unui evantai ce aparținut actriței Blaha Lujza. Documentație, Muzeul și Institutul Național al Istoriei Teatrului, Ungaria*).
- VÁRFALVI A. (1996): Rockonoky Amália legyezőinek restaurálása. Dokumentáció, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (*Restaurarea evantaielor aparținând lui Rockonoky Amália. Documentație, Muzeul și Institutul Național al Istoriei Teatrului, Ungaria*).
- VÁRFALVI A. (1999): 18. századi legyező restaurálása. Dokumentáció, Magyar Nemzeti Múzeum (*Restaurarea unui evantai de sec. XVIII. Documentație, Muzeul și Institutul Național al Istoriei Teatrului, Ungaria*).
- VÁRFALVI A. (2009): Különböző készítéstechnikával készült textiliák kiegészítési lehetőségei / *Posibilitățile de completare a textilelor confecționate în diferite tehnici*. In: ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 8–9. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. pp. 88–99.
- VIERRA S. G. – GIBSON B. (1977): Conservation of a fan. In: Journal of the American Institute for Conservation 16. Nr. 2. pp. 3–11.
- WILKER A. (2014): Conservation History Unfolded: Conservation Treatment and Housing of 18th Century Printed Paper Fans Posters presented at the 42nd Annual Meeting in San Francisco AIC.
<http://www.fancircleinternational.org/collecting-fans/conserving-fans/>

Andrea Várfalvi

Artist restaurator textile

Muzeul Național al Ungariei

Centrul Național de Restaurare și de Formare a Restauratorilor

1370 Budapesta, Cp. 364

E-mail: varfalviandrea@gmail.com

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1. Înmuieră prin umezire cu tampon de vată (fotografie de autor).
- Foto 2. Înmuieră cu umidificatorul cu ultrasunete (Ördög 2013).
- Foto 3. Redarea formei prin fixarea cu ace (Farágó 2007).
- Foto 4. Redarea formei prin presare (K. Juhász 2009).
- Foto 5. Căptușeală de hârtie slăbită, acidifiată (Kiss 2012).
- Foto 6. Direcția cusăturii de conservare (Ördög 2013. Completat cu desenul explicativ de Várfalvi A.).
- Foto 7. Tivirea mătăsii de susținere pe versoul dantelei (Farágó 2007).
- Foto 8. Lipirea spițelor prin dublare (Farágó 2007).
- Foto 9. Pregătirea spițelor lipite pentru învelirea în hârtie japoneză (Nausch 2015).
- Foto 10. Fixarea feței de căptușeală (Kiss 2012).
- Foto 11. Lipirea pe spițe a feței căptușite (Kiss 2012).
- Foto 12. Lipirea pe spițe a versoului (Kiss 2012).
- Foto 13. Evantaiul lipit și presat (Kiss 2012).
- Foto 14. Evantai pictat din sec. XIX înainte de restaurare (K. Juhász 2009).
- Foto 15. Evantai pictat din sec. XIX după restaurare (K. Juhász 2009).
- Foto 16. Evantai de dantelă din sec. XIX–XX înainte de restaurare (Pápay 2015).
- Foto 17. Evantai de dantelă din sec. XIX–XX după restaurare (Pápay 2015).
- Foto 18. Evantai aparținând lui Rockonoky Amália înainte de restaurare (Várfalvi 1996).
- Foto 19. Evantai aparținând lui Rockonoky Amália după restaurare (Várfalvi 1996).
- Foto 20. Cutie confecționată pentru păstrarea unui evantai (fotografie de Ördög Edit).
- Foto 21. Evantai cu paiete, datând din sec. XX în cutia sa de păstrare (fotografie de Nyíri Gábor).

Traducere: Krisztina Márton